

ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ «КОНЦЕПЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ»

Валерій Акоюн
Київ

В статті аналізуються практичні кроки по реалізації «Концепції екологічної освіти України». Відзначається, що однією з головних проблем для української освіти є неготовність до переходу на новий рівень надання та отримання знань, необхідних для реалізації програми сталого розвитку.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна освіта, екологічне виховання, охорона природи, сталий розвиток.

Екологічна освіта в Україні у своєму розвитку проходила різні періоди. Так, наприклад, у 2000 році через фінансову скруту вимушені були навіть відмовитися від викладання у школах навчального предмету «Екологія». Особливо прикрим є той факт, що тільки на Черкащині у період з 1994 р. по 2000 р. групою спеціалістів було видано 15 тисяч посібників для шкіл з 12 найменувань, присвячених екологічній тематиці, і створено навчальну програму екологічної освіти для середніх шкіл, на базі якої розроблялася загальноукраїнська програма [3].

Але це не означало, що всі програми, пов'язані з екологічною освітою, просвітництвом та формуванням екологічної культури було припинено. Незважаючи на брак коштів, майже на ентузіазмі, продовжувалося викладання предмету «Екологія» в окремих школах, функціонували центри (такий, як, наприклад, Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді) та громадські організації, які займалися і займаються екологічним вихованням. Саме цей ентузіазм вчителів та членів громадських організацій став підґрунтям для подальшого розвитку системи екологічної освіти в Україні.

Певним чином між організаціями, які приймають участь у реалізації програм по розповсюдженню екологічних знань відбувся «розподіл» обов'язків, при якому громадські організації взяли на себе відповідальність за формування екологічної культури та реалізацію позашкільної (неформальної) екологічної освіти.

В своїй роботі громадські організації використовують системний підхід – поєднують екологічне виховання із практичною роботою, новими освітніми розвиваючими заходами, науково-практичною роботою дітей, впровадженням системи самоврядування та розвитку лідерських якостей.

Представники природоохоронних неурядових організацій в Україні не один рік працюють над розробленням і впровадженням позашкільних еколого-освітніх та виховних програм, популяризують екологічні знання, розробляють спеціальні екологічні тренінги, заняття, вправи, екоігри. Але цінний досвід позашкільної природоохоронної освітньо-виховної роботи, набутий екологічними неурядовими організаціями, нашими державними органами використовується недостатньо або ігнорується.

Упродовж багатьох десятиліть здійсненню екологічної просвіти населення сприяла мережа громадських університетів «Природа» Українського товариства охорони природи, в яких щорічно навчається більш як 60 тис. слухачів.

Спільно з юнацькими секціями Товариства величезну просвітницьку роботу проводить Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді Міносвіти України.

Цікавим є досвід дитячих громадських організацій – екологічних, туристичних, краєзнавчих. Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» постійно працює над створенням і впровадженням нових програм у галузі екологічної освіти, таких як «Екологічна варта власного майбутнього»,

«Вартівські вміння», «Прибери планету», «Школа лідера-еколога». Організація та проведення екологічних конкурсів і вікторин, семінарів-тренінгів, екологічних екскурсій, створення екологічних клубів, центрів, творчих майстерень – невід’ємна частина діяльності «Екологічної варти».

Дитяча екологічна асоціація «Зелена країна», що у Донецькій області, має свій друкований орган – газету «Бджілка». Юні екологи обстежують річки, висаджують дерева, беруть участь в екологічних експедиціях.

Регіональне молодіжне екологічне об’єднання «Екосфера» (м. Ужгород) працює за власною методикою «Програма екологічної освіти та виховання учнівської молоді «Школа у природі».

Дитяче об’єднання «Паросток» працює з дітьми та молоддю з питань екології та біології, приділяючи велику увагу практичному та науково-дослідному аспектам.

В Україні функціонують неурядові організації, які працюють в сфері інформування і беруть участь у заходах, спрямованих на підвищення обізнаності громадськості щодо екологічних питань.

Всеукраїнська екологічна ліга створює власні освітні та видавничі програми. Серії книжок «Екологічна освіта і виховання», «Природоохоронні акції» стають у пригоді і вчителю, і молодому лідеру-екологу, книжки містять пропозиції до проведення уроків, позакласних заходів екологічної тематики, рекомендації щодо проведення природоохоронних акцій. Організація випускає науково-популярні журнали «Екологічний вісник», «Реферативний журнал «Екологія», видала «Екологічну енциклопедію».

Всеукраїнська громадська організація «Жива планета» у 2001–2005 рр. виконала кілька корисних просвітницьких проектів з метою підвищення екологічної культури як школярів (поводження з домашніми тваринами), так і виробників (екологічне маркірування продукції).

Функціонує Центр екологічної освіти та інформації, що має власні тематичні та періодичні видання.

Інформаційно-видавничий центр «Зелене досьє» теж продукує певну еколого-просвітницьку літературу, але обсяг її недостатній.

Благодійний фонд екологічної інформації WETI та інші видають постійні інформаційні бюлетені.

Значну практичну роботу останнім часом виконувала Всеукраїнська громадська організація «Мама-86», яка упродовж 2001–2003 рр. за підтримки фонду Novib-Oxfam (Нідерланди) виконала і впровадила в різних регіонах України (Київ, Харків, Ніжин, Татарбунари, Феодосія, Одеса та ін.) ефективні еколого-технічні рішення з проблем питної води (у рамках кампанії «Питна-вода України»), всього – 11 проектів.

Екологічні неурядові організації видають періодичні видання: «Рідна природа» (Українське товариство охорони природи разом з Мінприроди), «Зелений світ» (УЕА «Зелений світ»), тематичні екологічні видання (Національний екологічний центр України), «Жива Україна» (УкрЮНЕПКОМ), «Паросток» (Всеукраїнський благодійний фонд «Паросток»).

З метою екологічного виховання позашкільними закладами проводиться залучення школярів до участі у Всеукраїнських конкурсах «Мій рідний край – моя земля», «Галерея кімнатних рослин», «До чистих джерел», «В об’єктиві натураліста», обласному конкурсі екологічних плакатів «Природа і люди», науково-освітніх проектах «Флора України: компас у зеленому світі», «Лишайники – індикатори стану атмосферного повітря».

Робота учасників масових еколого-натуралістичних заходів направлена на оздоровлення природного середовища, активізацію регіональних заходів «Червона калина», «Наш дім – природа», операцій «Конвалія», «Підсніжник»,

«Лелека» і інші, проведення пошукової дослідницької роботи по вивченню природи, трудове екологічне виховання, визначення локальних екологічних проблем свого регіону, виявлення згубного впливу на природу факторів людської діяльності та участь в роботах по їх усуненню.

Важливим заходом щодо поширення екологічних знань є проведення тижня охорони навколишнього природного середовища: акції «Зелений паросток майбутнього», «День Землі», «День довкілля», «Дерево життя», «До чистих джерел», «Чиста планета», «Ріки мого дитинства».

Безпосередній контакт з природою – це елемент виховання зацікавленості, розвитку системного та логічного мислення, критичного аналізу. Тому організація екологічних стежок – це перспективна форма природоохоронної освіти і виховання.

Екологічна стежка – унікальна форма не лише природоохоронної пропаганди, але і поєднаного з нею відпочинку. Вона повинна бути легко доступною в будь-яку пору року, не протяжною, за науковою спрямованістю найрізноманітнішою – зоологічною, ботанічною, географічною, ландшафтно-екологічною. Типи екологічних стежок: наукові, навчальні, рекреаційні, лікувально-оздоровчі, комплексні. Основні призначення стежок – оздоровлення, рекреація, просвіта, навчання і виховання. Екологічна стежка створюється в мікрорайонах загальноосвітніх шкіл, районних, міських та обласних станцій юних натуралістів і туристів, на навчальних базах вузів, заповідних територіях за погодженням з органами місцевої влади.

Вивчення довкілля реалізується в процесі занять та позакласної натуралістичної роботи. Ці форми роботи пов'язані з основами біологічної науки і передбачають навчальні літні завдання. Ці завдання охоплюють такі питання, як будова органів рослин, розмноження, взаємозв'язок рослин з факторами живої та неживої природи, охорони рослин, поняття про таксономічні одиниці та інше.

Фахівців у галузі екології та охорони навколишнього середовища готують 103 вищі заклади освіти України. Вони забезпечують здебільшого прикладні напрями екології, з урахуванням специфіки галузей виробництва (гідроекологія, метеорологія, агроекологія, промислова екологія, лісоінженерія, моніторинг навколишнього середовища, радіоекологія тощо).

Учителів-екологів відповідно до ліцензій в Україні готують лише два вищі заклади освіти (екологів-хіміків – Чернігівський педагогічний університет, екологів-біологів – Мелітопольський педагогічний університет) з незначною кількістю набору абітурієнтів (близько 50 осіб), що ніяк не задовольняє потреби в цих спеціалістах. У провідних ВНЗ України розпочато підготовку магістрів з екології [2].

Серйозною проблемою є працевлаштування бакалаврів, спеціалістів і, особливо, магістрів, на яких практично немає державного замовлення.

Нині в Україні майже щороку захищають кілька кандидатських і докторських дисертацій з галузевих екологічних проблем та з проблем екологічної освіти і виховання, проте й досі не засновано кваліфікаційної вченої ради з даної проблеми. Але, на жаль, екологічна освіта, незважаючи на її актуальність і важливість у вирішенні проблем екологічної безпеки, ще не стала пріоритетом у державній політиці і переживає кризовий період. І це – не єдина проблема, з якою зіштовхується екологічна освіта в Україні.

В Україні розроблена низка документів, які регламентують екологічну освіту і просвітництво, в яких прописана стратегія формування екологічної культури члена суспільства та шляхи її розповсюдження. Але проблеми, які відчуваються Україною у процесі реалізації цих програм неодноразово ставали об'єктом обговорення як на внутрішньо українських конференціях, так і на міжнародному рівні. Так, на Шостій Конференції Міністрів «Довкілля для Європи», яка

проходила у м. Белград (Республіка Сербія) у 2007 р. вчені обговорювали проблеми освіти в інтересах стійкого розвитку [1]. На цій конференції було визначено, що до невирішених питань реалізації Стратегії (яка була прийнята в березні 2005 р. спільним рішенням Міністрів охорони навколишнього середовища і Міністрів утворення ряду країн) в Україні можна віднести:

1) слабку міжсекторальну взаємодію між структурами Міністерства освіти і науки і Міністерства охорони навколишнього природного середовища як на центральному, так і на регіональному рівнях;

2) невключення проблем ЗСР (забезпечення сталого розвитку) у число пріоритетних задач реформування системи освіти;

3) відсутність національних програм в області освіти для стійкого розвитку;

4) відсутність на державному рівні фінансування:

- підвищення кваліфікації викладачів середньої і вищої школи в області СР і ЗСР;

- видання учбово-методичної літератури в області ЗСР;

- наукових досліджень в області ЗСР;

5) відсутність системи ліквідації екологічної «неграмотності» населення, широкого залучення громадян до рішення екологічних проблем на локальному і регіональному рівнях. У тому числі:

- незначна участь засобів масової інформації в екологічному вихованні і забезпеченні інформованості населення;

- низьке охоплення Інтернетом населення, особливо в сільських районах, що не дає можливість використовувати Інтернет як засіб масового електронного навчання й інформування населення;

- практична відсутність науково-популярної літератури з проблем екології, охорони навколишнього середовища на регіональному рівні.

Нині, як стверджують фахівці, основне навантаження з екологічної освіти поки що лягає на біологію, географію, природознавство, хімію, та й то як додаток до спеціальних дисциплін. Крім того, екологічні знання подаються відособлено від інших, недостатньо використовуються міжпредметні зв'язки. На перепідготовку вчителів, які викладають дисципліни екологічного циклу відводиться недостатньо часу. Так, наприклад, в Інституті підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів у Криму на курсову перепідготовку по проблемах екології вчителів біології та географії відводилося усього 20 годин. Такою є ситуація і в школі, і у вузах.

Система екологічної освіти в Україні продовжує бути фрагментарною, некоординованою, неефективною. Це спричинене:

- багаторічним пануванням споживацького ставлення до природи;

- незнанням і руйнуванням народних традицій раціонального природокористування;

- недооцінкою екологічних знань у національній системі загальної освіти;

- відсутністю необхідної законодавчої бази;

- недостатньою відповідальністю виконавчих структур у галузі освіти і науки;

- відсутністю контролю за виконанням ухвалених рішень;

- слабким матеріально-технічним і методичним забезпеченням навчально-виховного процесу;

- вкрай недосконалою системою навчання і перепідготовки кадрів;

- відсутністю державної підтримки діяльності громадських формувань, молодіжних і дитячих організацій, інших структур, які опікуються екологічною просвітою.

В останні роки ситуація погіршилася й через руйнування системи перепідготовки вчителів екології в обласних інститутах післядипломної освіти вчителів (курси перепідготовки набули нерегулярного, необов'язкового

характеру), через скорочення годин на курси «за вибором», збільшення педагогічного навантаження на вчителів, вилучення предмета «Екологія» з шкільних програм. Недостатній і незадовільний в Україні стан інформування населення з питань захисту довкілля та раціонального природокористування. Зокрема, відсутні періодичні екологічні видання національного рівня, регулярні екологічні теле- і радіопрограми, спрямовані на інформування найширших верств населення. Немає системи атестації керівників виконавчої влади національного і місцевого рівнів, керівників підприємств, установ і організацій щодо знання і впровадження положень Оргузької конвенції і взагалі екологічних знань.

В інформаційному просторі України впроваджуються програми та реклама, які пропагують аморальність, людиноненависництво, насилля, тютюнокуріння, алкоголізм і негативно впливають на психологічний стан, психічне і фізичне здоров'я населення України, особливо молоді. На законодавчому рівні не створено умов доступу до екологічної інформації, не впроваджено механізми її надання. Дефіцит чи неякісність інформування призводять до руйнування об'єктів природи, забруднення водних джерел, нерідко є причиною багатьох екологічних злочинів.

На державному рівні стан інформування населення залишається незадовільним не лише через недостатню кількість теле- і радіопрограм з екологічної освіти для дітей та молоді, але і через відсутність бажання інформувати громадськість про екологічно важливі рішення, що ухвалюються в державі. Екологічну інформацію від ЗМІ суспільство одержує переважно у вигляді випадкових повідомлень про екологічні катастрофи, аварії, стихійні лиха. Внаслідок цього навіть студенти, які вивчають екологічно орієнтовані дисципліни, характеризуючи принципи нового екологічного мислення, виходять із застарілих стереотипів про другорядність екологічних проблем на сучасному етапі розвитку українського суспільства; інші вважають, що природні багатства України невичерпні і це звільняє нас від обов'язку піклуватися про їх раціональне використання; що, володіючи значними природними багатствами, ми можемо розширити продаж на світовому ринку сировини, паливно-енергетичних ресурсів; що наша територія досить значна, і несприятлива екологічна обстановка в якихось регіонах не дає підстав серйозно турбуватися про стан навколишнього середовища в цілому; що для розвитку економіки необхідно прискореними темпами, не рахуючись із витратами, залучати до виробництва нові природні ресурси і нарощувати їх використання.

Більшість студентів надто вузько розуміє сутність екологічної культури, зводячи її до екологічної освіченості, знання наукових засад природокористування або до екологічної освіти й екологічної свідомості. Рівень свідомого, відповідального ставлення до природи у них також є недостатнім. У більшості студентів не сформована система екологічних цінностей, стійких екологічних переконань, відповідна установка на екологічно правильну поведінку в навколишньому середовищі, готовність до конкретних дій. Виявлено значну розбіжність між широтою знань і глибиною їх засвоєння, оскільки вони не перейшли у переконання – основу належної екологічної свідомості. Значна частина студентів слабо орієнтується в питаннях природокористування, не розібралася в суті екологічних проблем, які України.

Та поряд з вищезазначеним помітною є зацікавленість питаннями охорони природи серед студентів. Багато з них вважає необхідним поглиблювати свої екологічні знання, але значно менше тих, хто систематично поповнює свої знання в зазначеній сфері.

Отже, серед чинників, які негативно впливають на результати навчально-виховного процесу з екологічної освіти, слід назвати такі:

- недостатність самих знань про механізми функціонування біосфери, щоб управляти ними, чітко уявляти всі наслідки застосування потужних засобів впливу на природу;

- недостатня кількість годин, що відводяться для предмета «Екологія» в навчальних планах соціально-гуманітарного циклу;

- питання екології викладаються не послідовно, матеріали підручників є надто поверховими, мають узагальнюючий характер.

Шляхами вирішення проблем, які виникли, за думкою вчених, мали б стати:

1. Реформування системи освіти України згідно з вимогами часу, значне підвищення ролі суспільства у формуванні національної системи освіти та використання в основі цієї системи освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку.

2. Розробка та затвердження Національної Стратегії освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку.

3. Вдосконалення Концепції екологічної освіти України, адаптація її до Національної Стратегії освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку.

4. Забезпечення безперервності виконання розроблених стратегій, програм, взятих зобов'язань і задач у рамках національних планів і програм у галузі освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку.

5. Всебічне сприяння розвитку соціального партнерства, спрямованого на підготовку і реалізацію освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку, і максимальному залученню громадянського суспільства в цей процес.

6. Посилення співпраці у галузі освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку між провідними громадськими природоохоронними організаціями України та між цими організаціями і МОНУ та Мінприроди України.

7. Звернення уваги Уряду України на гостру необхідність обов'язкового введення в програми ЗМІ еколого-виховних і еколого-освітніх аспектів, а також постійного висвітлення найважливіших екологічних проблем держави.

8. Розробка координаційних механізмів на регіональному і національному рівнях для активного залучення громадянського суспільства в процес реалізації освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку.

9. Введення представників провідних громадських природоохоронних організацій України до складу Науково-методичної комісії з екології МОНУ, а до обласних освітніх центрів – представників обласних громадських природоохоронних організацій.

10. Відновлення спеціальності «Прикладна екологія» у вищих навчальних закладах.

11. Введення до вступних екзаменів на природничі факультети вищих навчальних закладів України предмету «Основи екологічних знань».

12. Введення до шкільних програм, програм ПТУ, ліцеїв, коледжів і технікумів як одну з базових дисциплін предмету «Основи екологічних знань».

13. Гармонізація програми екологічних дисциплін ВНЗ України з програмами провідних європейських ВНЗ, що приєдналися до Болонського процесу.

14. Пріоритетним завданням Національної Комісії з питань реалізації Стратегії освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку необхідно вважати постійний зв'язок з європейськими структурами і структурами ООН, залученими до процесу Декади Організації Об'єднаних Націй з освіти в інтересах еколого-збалансованого розвитку.

Отже, головною проблемою сьогодення для української освітньої галузі можна визначити як неготовність до переходу на новий рівень надання та отримання знань, необхідних для реалізації програми сталого розвитку. Ця неготовність сформувалася внаслідок багатьох причин. І, в першу чергу, це –

відставання в розвитку освітнього сектору, пов'язаного з викладанням дисциплін екологічного спрямування, відсутність необхідної кількості фахівців-освітян, які б викладали дисципліни у школах та вищих навчальних закладах, а також державного замовлення на фахівців з цієї спеціальності, низький рівень екологічної культури та загальнодержавної програми по поглибленню екологічних знань серед населення різного віку.

Література:

1. Шоста Конференція Міністрів «Довкілля для Європи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/cgi-bin/go?node=1234>.

2. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку. – Міністерство охорони навколишнього природного середовища. Програма Розвитку ООН. Глобальний Екологічний Фонд, 2007. – 184 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/national_ecology.pdf.

3. Лубенский А. Украина отказалась от экологического образования. По финансовым причинам [Електронний ресурс] / А. Лубенский. // Антенна. № 37(28.09.2000). – Режим доступу: <http://www.antenna.com.ua/ru/antenna/10187.html>

В статье анализируются практические уроки по реализации «Концепции экологического образования Украины». Отмечается, что одной из основных проблем для украинского образования является неготовность к переходу на новый уровень подачи и получения знаний, необходимых для реализации программы устойчивого развития.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое образование, экологическое воспитание, охрана природы, устойчивое развитие.

In the article practical steps are analyzed for realization of «Conception of ecological education of Ukraine». Mentioned, that one of main problems for Ukrainian education is an unavailability to move to the new level for providing and receiving knowledge, that is necessary for realization of the program of steady development.

Keywords: ecological culture, ecological education, ecological upbringing, conservation, steady development.